

ÇATI EKLERİ ÜZERİNDE KULLANILABİLEN EKLER

Gürer GÜLSEVİN*

Türkçe gramerlerde, “çatı” kavramı ve “çatı ekleri” konusunda farklı tanım ve ekler rastlarız. Bazı gramerlerde **geçişlilik** ve **geçişsizlik** “çatı” olarak değerlendirilirken bazılarında bunlar çatılar bahsinde incelenmez¹. Zeynep Korkmaz, “çatı” ve “çatı ekleri”ni şöyle verir :

“**çatı** (Alm *Diathesis*; Fr. *voix*; İng *voice*; osm *bına, ful bınası*) Ozne veya nesnenin fiilin gerçekleşmesindeki farklı durumlarını belirtmek üzere, fiil tabanına, çekimden önce fiilden fiil türeten belirli eklerin getirilmesiyle meydana gelen değişik görünümlerdeki fiil şekli . *gor-*, *gorun-* (< *gor-un-*), *gorul-* (< *gor-ul-*), *goruş-* (< *gor-uş-*), *gordur-* (< *gor-dur-*), *goruştur-* (< *gor-uş-tur-*), *goruşturul-* (< *gor-uş-tür-ul-*) vb **çatı ekleri** (Osm. *Fiil binası lahikaları*) Fiil kok veya gövdelerinden olumsuzluk (*Negation*, *Verneinung*, *menfilik edatı*, *menfilik lahikası*), donuşluluk (*reflexive*, *mutavaat*), edilgenlik (*passiv*, *meçhul*), ettirgenlik (*faktive*, *ta'dıye*) ve işteşlik (*reziprok*, *müşareket*) gibi farklı görünümlere sahip fiil çatıları meydana getirmeye yarayan ekler: -mA - (*dur-ma-*, *kes-me-*); -⁰n- (*giy-in-*, *tara-n-*, *tut-un-*); -⁰l- (*at-ıl-*, *sev-ıl-*, *gor-ul-*); -⁰t- (*acı-t-*, *oku-t-*, *yuru-t-*); -⁰r- (*aş-ır-*, *geç-ir-*, *duy-ur-*); -Dİr- / -DÜr- (*al-dır-*, *gez-du-*, *bul-dur-*, *sok-tur-*); -⁰ş- (*kes-iş-*, *bil-iş-*, *koş-uş-*) vb.”²

Çatı eklerinin üzerine getirilebilecek ekler ise gramerlerimizde yeterince incelenmemiştir.. Oysa, çatı eki almış fiil şekillerinin üzerine gerek başka bir çatının gerekse fiilden isim yapan eklerin getirilebilmesi de dilimizde belirli bir sisteme bağlıdır. Bu yazımızda, çatı ekleri üzerine gelebilen ekler şu iki ana başlık halinde incelenecektir:

* Doç.Dr., Kocatepe Üniversitesi, Uşak Eğitim Fakültesi

¹ Konstantin Lübimov, “*Çağdaş Türkiye Türkçesinde çatı kategorisi ve çatı ekleri ile türetilen fiiller*” (Türk Dili, Sayı 147, Aralık, Ankara 1963) adlı makalesinde, bu kavramı oldukça net ölçülere göre sınırlamıştır. K. Lübimov’un da belirttiği gibi, “geçişli ve geçişsizlik” aslında çatı kategorisinden daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Ayrıca, çatı ekleri bazan doğrudan doğruya fiilden yeni fiil türeten ekler olarak da görev yapmaktadır (gel-iş-, sev-in-, çek-il- gibi).

² Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 35.

I. Çatı eklerinin üst üste kullanılışları

Çatı eklerinin üst üste kullanılabilmeleri, Türk dilinin ifade gücünü ekler marifetiyle arttırmasına çok güzel bir örnektir. Fiil kökleri (veya tabanı) üzerine gelen herbir çatı eki, o kökü (veya tabanı) iki şekilde etkilemektedir. Çatı ekini almış fiil, ya pekiştirilmiştir ya da özne veya nesnesini değiştirmiştir.

Gramer kitaplarımızda, çatı eklerinin üst üste kullanılışları hakkında ayrıntılı açıklamalar bulunmamaktadır. Bu tip içinde, daha ziyade oldurgan-ettirgen ekinin katmerli kullanılışı verilmiştir. Araştırmacılarımıza göre, dört oldurgan-ettirgen eki (kulağa hoş gelmese bile) üst üste kullanılabilir³ (*geç-ir-t-tir-t-* gibi).

Çatılar üst üste kullanıldıklarında, fiilin çatısı en sondaki ektir. Çünkü özne veya nesnesi, son çatı şekli ile belirlenmiştir:

Alı camı kır-dı .	özne Alı	nesne cam	
Alı camı (kardeşine) kır-dır-dı .	özne Alı	nesne cam	
Cam (Alı tarafından) kır-ıl-dı .	sözde	özne cam	←---
Cam (Alı tarafından kardeşine) kır-dır-ıl-dı .	sözde	özne cam	←---
Cam (Alı'nın vasıtası ile Ahmet'e) kır-dır-t-ıl-dı .	sözde	özne cam	←---

a. İKİ ÇATI ÜST ÜSTE

F- (I)n- çatı-

F _{geçişli} (I)n-Il-	sev-in-il-	Hiç değilse sınıfını geçtiğine sevinil -ebilirdi
F _{geçişsiz} (I)n-Il-	başla-n-il-	Ikramiyelerin dağıtılmasına başlanıl -dı

Bu yapıda fiil edilgen~meçhul çatıdadır. Önce fiil dönüşlü hale getirilmiştir. Eğer fiil dönüşlü hale getirildiğinde taban geçişsiz olmuş ise (*sev-in-*, *gör-ün-*, *döv-ün-*), *-il-* şekli eklenince fiil meçhul çatıda (*sevin-il*, *görün-ül-*, *dövün-ül-* gibi), geçişli olmuş ise (*giy-in-*) edilgen çatıdadır (*giyin-il-* gibi).

Aslında dönüşlü çatı, genellikle geçişli tabanlara gelmektedir. Geçişsiz tabanlara nâdiren eklenir. Geçişsiz tabanlara geldiği az sayıdaki bu örneklerde de, "dönüslülük" fonksiyonundan çok "pekiştirme, kuvvetlendirme" görevi üstlendiği söylenebilir (*bak-in-* gibi). Geçişli fiile eklenmesine rağmen geçişliliğin korunduğu bazı örneklerde de bu fonksiyon sezilir (*Ben elbisemi giy-dim*. *Ben elbisemi giy-in-dim*. Her iki halde de özne ve nesne aynı kalmıştır.). Dönüşlü çatının "pekiştirme, kuvvetlendirme" görevlerinde kullanılması araştırmacılar

³ T. Gülensoy, Türkçenin El Kitabı (Genişletilmiş İkinci Baskı), Kayseri 1995, s. 176

tarafından tarihî lehçelerimizde de tesbit edilmiştir: *tükel avçı it teg et ozke bakın / semiz bolsa bilmez idisi hakın* (Kutadgu Bilig 3601)⁴

Aslında dönüşlülük bildiren -(I)n- ekinin, ünlü veya l ünsüzü ile biten fiillerde edilgen-meçhul çatı yaptığı bilinmektedir. İşte bu tür kullanılışlarda edilgen-meçhul fonksiyonunu arttırıcı olarak bir de -ll- ekinin ilave edildiği görülmektedir:

Kahvaltı erken saatlerde ye-n-mişti / yen-n-il-mişti.

İkramiyelerin dağıtılmasına başla-n-dı / başla-n-il-dı.

Burada, asıl fiilin geçişliliği veya geçişsizliği çatıyı belirleyen temel unsurdur. Eğer asıl fiil geçişli ise, -(I)n-ll- ekini alınca edilgen; geçişsiz ise meçhul çatıda olur. Bu yapıya “edilgen-meçhul çatının katmerli şekli” de denilir. Örnekleri ski Anadolu Türkçesinde de bulunur: **depele-n-il-** (Kur’an Tercümesi, 134b.8)⁵

F _{geçişli} -(I)n-lş-	kullanılmıyor	
F _{geçişsiz} -(I)n-lş-	kullanılmıyor	

M. Ergin, -ş- eki için: “Yalnız çok nadir olarak -n- ekinden sonra getirildiği görülür. **daya-n-ı-ş-**, **soy-u-n-u-ş-** misallerinde olduğu gibi.” der⁶. Ağızlarda bulunan bu tür kullanılışa Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de rastlanır: **sevniş-** (< **sev-in-iş-**) (Behcetü’l-Hada’ik fi Mev’izeti’l-Hala’ik)⁷. Yazı dilimizde olmadığından, bu yapıyı tablomuza dahil etmedik.

-(I)n- ile -(I)ş- çatı ekleri, sıralaması nasıl olursa olsun, aynı fiilin üzerinde birlikte kullanılmıyor. Yani , özne tarafından kendi kendisine yapılan bir fiilin tekrar karşılıklı veya toplu halde yapılması Türkçede mantıklı bulunmuyor.

F _{geçişli} -(I)n-{Dir} ⁸ -	sev-in-dir-	Millî takımın son başarısı hepimizi sevindir -dı
F _{geçişsiz} -(I)n-{Dir}-	kalk-ın-dır-	Ulkeyı iki yıl içinde kalkındır -abilirim

Birisinin bir fiili kendi kendisine yapması bir başkası vasıtasıyla sağlanıyor: *Akşama kadar döv-ün-dür-düm.* (O gün arkadaşlarıyla oynamaya gidecek olan

4 A B. Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984, s. 25

5 A. Topaloğlu, *Muhammed bin Hamza, (XV. Yüzyılda Yapılmış) Kur’an Tercümesi (İkinci Cilt Sözlük)* Kültür Bakanlığı Yayınları İstanbul 1978

6 M. Ergin, *Türk Dilbilgisi*, Boğaziçi Yayınları İstanbul 1985, s. 208

7 S. Buluç, “Behcetü’l-hada’ik fi Mev’izetu’l-hala’ik’ten Örnekler”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* VII/1-2, İstanbul 1957, s.17-74

8 Metnin ilerleyen yerlerinde -{Dir}- şekli ile, bütün oldurgan-ettirgen ekleri kastedildi.-Dir-, (I)t-, -Ar-

çocuğun elinden topunu aldım ve sakladım. Çocuk topu bulamayınca dövündü. Onun dövünmesine ben sebep oldum. Fakat başka aracı kullanmadım.)

Geçişsiz tabanlarda dönüşlü çatı eki *-(I)n-* son derece sınırlı kullanıldığı için, bu tür tabanlardan yapılmış fiillere bir başka çatı ekinin daha gelmesi oldukça zordur. **kalk-ın-dır-** örneğinde *-(I)n-* ekinin geldiği **kalk-** fiili de zaten anlam genişlemesine uğramış hali ile kullanılmıştır.

F- (I)l- çatı-

F _{geçişli} -II-In-	kullanılmıyor	
F _{geçişsiz} -II-In-	kullanılmıyor	

Edilgen-meçhul çatı eki -II- üzerinde *-(I)n-* eki bugün kullanılmamaktadır. Ancak, Eski Anadolu Türkçesinde örnekleri bulunmaktadır: **yıgılın-** (<**yıg-il-in-**) (Miftahu'l-Cenne)⁹. Burada dönüşlülük fonksiyonu vardır.

Eski Uygur Türkçesi döneminde **soklun-** (<**sok-ul-un-**) şekli tesbit edilmiştir.¹⁰

Yaşayan lehçelerimizden Yakut Türkçesinde de edilgen-meçhul çatı eki olarak bu şekil kullanılır: **ket-ilin-** 'giyilmek, giydirilmek'¹¹.

F _{geçişli} -II-Iş-	kullanılmıyor	
F _{geçişsiz} -II-Iş-	kullanılmıyor	

M. Ergin, *-ş-* eki için. "Eski Türkçede *-l-* ekinden sonra geldiği de olmuştur: **ak-ı-l-ı-ş-** gibi. Bugün de **dağ-ı-l-ı-ş-**, **dök-ü-l-ü-ş-** gibi nadir kullanışlar çok yadırganmaz" demektedir.¹² Bu şekile Divanu Lügati't-Türk'te de rastlanır: **süzlüş-** (<**süz-ül-üş-**)- **tikleş-** (<**tik-il-iş-**)¹³. Divan'daki örneklerde edilgen görevinde kullanılmıştır. Yine yazı dilimizde bulunmadığı için bunları da tabloya koymadık.

⁹ G. Gülsevin, *Ahmed-ı Da'ı: Miftahu'l-Cenne (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı (basılmamış doktora tezi), Malatya 1989, C.I-II, VIII+929 s.

¹⁰ A. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları İstanbul 19>8, s.208)

¹¹ M.F Kirişcioğlu, *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları Ankara 1994, s.49

¹² M. Ergin, a.g.e., s 208

¹³ N. Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 56.

F _{geçişli} -II-{Dlr}-	kullanılmıyor	
F _{geçişsiz} -II-{Dlr}-	kullanılmıyor	

Edilgen~meçhul çatı eki olan *-(I)L*, kendinden sonra hiçbir çatı eki almamaktadır.

F- (I)ş- çatı-

F _{geçişli} -(I)ş-In-	kullanılmıyor	
F _{geçişsiz} -(I)ş-In-	kullanılmıyor	

-(I)ş- ile *-(I)n-* çatı ekleri, sıralaması nasıl olursa olsun, aynı fiilin üzerinde birlikte kullanılmıyor. Yani karşılıklı veya toplu halde yapılan bir fiilin tekrar özne tarafından kendi kendisine yapılması Türkçede mantıklı bulunmuyor.

F _{geçişli} -(I)ş-II-	gor-üş-ül-	Konu büyük bir gizlilik içinde görüşül -meliydi
F _{geçişsiz} -(I)ş-II-	göl-üş-ül-	Kazayla duvardan düşmesine gölüşül -muş

Geçişli fiile gelen *-(I)ş-* eki fiili ya geçişsiz hale getiriyor (Birileri ile **dövüş-**, gibi), ya da geçişliliğini devam ettiriyor (Bir konuyu birileri ile **görüş-**, gibi). Geçişsiz fiillerden ise sadece geçişsiz tabanlar üretebiliyor. Bu yüzden *-(I)ş-II-* yapısı hem edilgen, hem de meçhul çatıda görülebilmektedir.

F _{geçişli} -(I)ş-{Dlr}-	gör-üş-tür-	Sizi onunla ancak yarın görüştür -ebilirim
F _{geçişsiz} -(I)ş-{Dlr}-	bağ(ı)r-ış-tır-	Bizim sessizlikten hoşlandığımızı bile bile çocukları bağrıştır -dı

Bu yapı, geçişli iken *-(I)ş-* ekini alıp geçişliliğini muhafaza eden fiili ettirgen çatılı hale getirebilmektedir: *Bu konuyu gelecek toplantıda mutlaka görüştürmeliyiz.* (Konuyu başkalarının görüşmesine biz vasıta olmalıyız.)

-(I)ş- ekinin eklendiği fiil geçişsiz ise, *-{Dlr}•* şekli fiili geçişli hale sokmaktadır. Burada da karşılıklı veya ortaklaşa yapılan fiile "sebeup, vasıta, vesile" olan başkaları vardır: *Bir espri ile çocukları gül-üş-tür-dü.* (Çocukların toplu halde gülüşmelerine bir başkası vesile oldu).

F- {Dİr}- çatı-

F _{geçişli} -(Dİr)-İn-	kullanılmıyor	
F _{geçişsiz} -(Dİr)-İn-	kullanılmıyor	

-(I)n- çatı şekli, eğer birden çok çatı eki aynı fiilde sıralanacaksa, sadece ilk çatı eki olabilir. Bu yüzden sonda -(I)n- çatısına rastlanmaz.

Satırlar arası Kur'an tercümesi olan bir XV. yüzyıl eserimizde çok ilgi çekici çatı yapıları vardır. Yazı dilimizde bulunmayan pek çok üst üste çatı kullanılışı bu metinde görülür. Bunlardan biri de oldurgan-ettirgen yapı üzerine gelen -(I)n- şekilleridir: **çık-ar-ın-** (Kur'an Tercümesi, 182a.9)¹⁴

F _{geçişli} -(Dİr)-İl-	góm-dür-ul-	Cenazede olay çıkmasından korkulduğu için, memieketinden başka bir yere gömdürül-muş
F _{geçişsiz} -(Dİr)-İl-	kork-ut-ul-	Çocuklar nedense hep öcülerle korkutul-uyor

Bir başkasının vesile veya vasıtası ile yapılan veya yaptırılan bir fiilin edilgen hale gelerek nesnesinin özne haline geçmesini sağlar.

F _{geçişli} -(Dİr)-İş-	kullanılmıyor	
F _{geçişsiz} -(Dİr)-İş-	kullanılmıyor	

Aslında oldurgan-ettirgen görevi taşımamış olsa bile, tarihi metinlerimizde -t- eki üzerinde -İş- ekinin kullanıldığı tespit edilebilmektedir: **segirdiş-** (<**segir-t-iş**>) (Marzuban-name, 50b.12)¹⁵.

F _{geçişli} -(Dİr)-{Dİr}-	kır-dır-t-	Odunları kime kırdırt-tı
F _{geçişsiz} -(Dİr)-{Dİr}-	duş-ür-t-	Ağaçta kalan topu en uzun boylularına düşürt-tuler

Bu yapı, "katmerli ettirgenlik" olarak da adlandırılmaktadır. Bir fiil başkasına yaptırılırken veya fiilin yapılmasına vasıta olunurken bir diğer aracı daha kullanılırsa bu yapı gerekmektedir:

¹⁴ A Topaloğlu, *Muhammed bin Hamza, (XV. Yüzyılda Yapılmış) Kur'an Tercümesi (İkinci Cilt Sozlük)* Kültür Bakanlığı Yayınları İstanbul 1978.

¹⁵ Z. Korkmaz, (Sadruddin Şeyhoğlu, Marzuban-name (İnceleme-Metin-Sozlük-Tıpkıbasım) Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları Ankara 1973

Odonları Oğuz'a kır-dır-dım. (Odonları ben kendim kırmadım, bu fiili Oğuz'a yaptırıldı.)

Oğuz'a odunları kır-dır-t-tım. (Odonları ben de kırmadım, araya vasıta olarak koyduğum kimse de kırmadı. Benim araya vasıta olarak koyduğum kişinin aracılığı ile bir başkası kırdı.)

Topu ağaçtan düş-ür-duler. (Top ağaçtan kendisi düşmedi. Ona başkaları vesile veya vasıta oldular)

Topu ağaçtan düş-ür-t-tüler. (Top ağaçtan kendisi düşmedi, düşmesine bız de vasıta olmadık. Düşmesine vesile ve vasıta olabilmesi için bir başkası görevlendirildi)

Üst Üste İki Çatı Ekinin Kullanılabilen Yapıları

İlk çatı ekine göre

	geçişli fiillerde	geçişsiz fiillerde
F-(I)n-çatı- F-(I)n-II- F-(I)n-{Dir}-	<i>sev-in-ül-</i> <i>sev-in-dir-</i>	<i>başla-n-ül-</i> <i>kalk-in-dü-</i>
F-(I)ş-çatı- F-(I)ş-II- F-(I)ş-{Dir}-	<i>gör-üş-ül-</i> <i>gör-üş-tür-</i>	<i>gul-üş-ül-</i> <i>bağ(ı)r-ış-tı-</i>
F-{Dir}-çatı- F-{Dir}-II- F-{Dir}-{Dir}-	<i>gom-dür-ül-</i> <i>kır-dır-t-</i>	<i>kork-ut-ül-</i> <i>duş-ür-t-</i>

Sondaki çatı ekine göre

	geçişli fiillerde	geçişsiz fiillerde
F-çatı-II- F-(I)n-II- F-(I)ş-II- F-{Dir}-II-	<i>sev-in-ül</i> <i>gör-üş-ül-</i> <i>gom-dür-ül-</i>	<i>başla-n-ül-</i> <i>gul-üş-ül-</i> <i>kork-ut-ül-</i>
F-çatı-{Dir}- F-(I)n-{Dir}- F-(I)ş-{Dir}-	<i>sev-in-dir-</i> <i>öp-üş-tür-</i>	<i>kalk-in-dü-</i> <i>bağ(ı)r-ış-tür-</i>

b. ÜÇ ÇATI ÜST ÜSTE

Üst üste üç çatı ekinin kullanılabilmesi için gerekli tabanlar, ancak iki çatıyı üst üste bulundurabilen yapılardır. Yukarıda belirlenmiş olan bu ikili yapılar şunlardır:

F_{geçişli-geçişsiz}-(I)n-II-

F_{geçişli / geçişsiz}-(I)ş-II-

F_{geçişli / geçişsiz}{Dir}-ıl-

F_{geçişli-geçişsiz}-(I)n-{Dir}-

F_{geçişli / geçişsiz}-(I)ş-{Dir}-

F_{geçişli / geçişsiz}{Dir}-{Dir}-

Bu bölümde, yukarıda verilmiş olan iki çatılı tabanların üzerine gelebilecek üçüncü çatı tipleri incelenecektir. Sonu **-II-** ile biten (yukarıdaki birinci sütun) tabanlara başkaca bir çatı eki gelemeyeceğinden, o tip yapılar da ele alınmayacaktır.

F- (I)n-{Dİr}- çatı-

F _{geçişli} -(I)n-{Dİr}-II-	sev-in-dir-ıl-	Bayramda pek çok oksüz çocuk sevindiril -dı
F _{geçişsiz} -(I)n-{Dİr}-II-	kalk-in-dır-ıl-	Çok büyük güçlüklerle Türkiye kalkındırıl -dı.

Fiilin çatısı, son hali ile, edilgendir.

O, bayramda pek çok oksüz çocuğu sevindir-di. ("O" özne, "çocuğu" nesnedir.)

Bayramda pek çok oksüz çocuk sevindiril-di. (Sona gelen **-II-** edilgenlik çatı eki, cümlenin nesnesi olan "çocuk"u sözde özne haline getirmiştir.)

F _{geçişli} -(I)n-{Dİr}-{Dİr}-	sev-in-dir-t-	Getirdiği hediyeleri memurlara dağıtırarak oksüz çocukları sevindirt -miş
F _{geçişsiz} -(I)n-{Dİr}-{Dİr}-	kalk-in-dır-t-	Bir milletvekili olurse kendi ilini kalkındirt -abilecekmış.

F- (I)ş-{Dİr}- çatı-

F _{geçişli} -(I)ş-{Dİr}-II-	döv-üş-tür-ül-	Bayramın son günü horozlar dövüştürül -ecekmiş.
F _{geçişsiz} -(I)ş-{Dİr}-II-	bağ(ı)r-ış-tır-ıl-	Sessizliği sevdiğimiz bilinmesine rağmen kasıtlı olarak çocuklar bağırıştırıl -ıyor.

F _{geçişli} -(İ)ş-{Dİr}-{Dİr}-	öp-üş-tür-t-	Haftalardır küs olan iki candan arkadaşı sonunda öpüştürt -tüm.
F _{geçişsiz} -(I)ş-{Dİr}-{Dİr}-	bak-ış-tır-t-	Babası, "evlenmeden önce kızımı onunla görüştürmem" deyince, biz de ancak uzaktan bakıştırt -abildik

Vasıta veya vesile olunarak karşılıklı veya toplu şekilde yaptırılacak bir fiilin gerçekleşmesinde başka bir aracı kullanılırsa bu yapı kullanılır:

Arkadaşlarımı öpüştür-düm. (Arkadaşlarımın karşılıklı olarak birbirlerini öpmelerini istedim ve bu fiili yapmalarına vesile oldum.)

Arkadaşlarımı öpüştürt-tüm. (Arkadaşlarım haftalardır küs idi. Barıştırap öpüştürmek istedim. Ama öpüşmediler. Onları ben öpüştüremedim. Sonunda onları öpüştürebilmek için araya öğretmenlerini vasıta koydum. Öğretmenlerinin yanına gönderdim. Öğretmen onları razı etti. Öpüşmemekte direnen o iki arkadaşı öpüştürmeme aracı olmuş oldu.)

F- {Dİr}-{Dİr}- çatı-

F _{geçişli} -{Dİr}-{Dİr}-İl-	döv-dür-t-ül-	Evet, benim tarafımdan dövdürtül-dün.
F _{geçişsiz} -{Dİr}-{Dİr}-İl-	bak-tır-t-ıl-	Motordaki arızaya baktırtıl-acaktı

F _{geçişli} -{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-	kır-dır-t-tır-	Camı ben mi kırdırttır-mışım?
F _{geçişsiz} -{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-	çık-ar-t-tır-	Akşama kadar butun çuvalları çatıya çıkarttır-malısın

Üç tane -{Dİr}- eki üst üste gelebilse de, genellikle iki tanesinin üst üste gelmesi ile ifade edilen fonksiyonla eş anlamlı olur. Üçüncü ek, bazen araya bir başka vasıta daha eklendiğini gösteriyor gibi olsa da, aslında “pekiştirme, kuvvetlendirme” fonksiyonunda kullanılmıştır.

Bu yapıların dışında, -{Dİr}-İl- şekline Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde rastlanılmaktadır: *in-dür-in-il-* (Miftahu'l-Cenne, 67b.8)¹⁶; *çık-ar-ın-il-* (Kur'an Tercümesi, 29a.10)¹⁷. Buradaki -In-İl- birleşik yapıları, edilgen çatının pekiştirilmiş hali gibidir.

ÜST ÜSTE ÜÇ ÇATI EKİNİN KULLANILABİLEN YAPILARI

İlk çatı ekine göre

	geçişli fullerde	geçişsiz fullerde
F-(I)n{Dİr}-çatı- F-(I)n-{Dİr}-İl- F-(I)n-{Dİr}-{Dİr}-	<i>sev-ın-dır-il-</i> <i>sev-ın-dır-t-</i>	<i>kalk-ın-dır-ıl-</i> <i>kalk-ın-dır-t-</i>
F-(I)ş{Dİr}-çatı- F-(I)ş-{Dİr}-İl- F-(I)ş-{Dİr}-{Dİr}-	<i>döv-üş-tur-ül-</i> <i>op-uş-tür-t-</i>	<i>bağ(ı)r-ış-tır-ıl-</i> <i>bak-ış-tır-t-</i>
F-{Dİr}{Dİr}-çatı- F-{Dİr}-{Dİr}-İl- F-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-	<i>döv-dür-t-ül-</i> <i>kı-dır-t-tır-</i>	<i>bak-tır-t-ıl-</i> <i>çık-ar-t-tır-</i>

¹⁶ G. Gulsevin, *Ahmed-i Da'ır Miftahu'l-Cenne (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizimi)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı (basılmamış doktora tezi), Malatya 1989, C I-II, VIII+929 s

¹⁷ A. Topaloğlu, *Muhammed bin Hamza, (XV. Yüzyılda Yapılmış) Ku'an Tercümesi (İkinci Cilt Sozluk)* Kültür Bakanlığı Yayınları İstanbul 1978

Sondaki çatı ekine göre

	geçişli fiillerde	geçişsiz fiillerde
F-çatı-çatı-II- F- (I)n-{Dİr}-II- F- (I)ş-{Dİr}-II- F-{Dİr}-{Dİr}-II-	<i>sev-in-dir-il</i> <i>dov-üş-tür-ul-</i> <i>döv-dür-t-ül-</i>	<i>kalk-ın-dir-il-</i> <i>bağ(ı)r-ış-tır-il-</i> <i>bak-tır-t-il-</i>
F-çatı-çatı{Dİr}- F- (I)n-{Dİr}-{Dİr}- F- (I)ş-{Dİr}-{Dİr}- F-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-	<i>sev-ın-dir-t-</i> <i>öp-üş-tür-t-</i> <i>kır-dır-t-tır-</i>	<i>kalk-ın-dir-t-</i> <i>bak-ış-tır-t-</i> <i>çık-ar-t-tır-</i>

c. DÖRT ÇATI ÜST ÜSTE

Üst üste üç çatı ekinin kullanılabilen yapılarından sonu *-II-* ile bitenler, üzerlerine başka çatı eki alamazlar. Bu yüzden, burada sonu *-{Dİr}-* ile biten üçlü yapıların üzerine gelebilecek çatı şekilleri değerlendirilebilecektir.

F- (I)n- {Dİr}-{Dİr}- çatı-

F _{geçişli} -(I)n-{Dİr}-{Dİr}-II-	sev-ın-dir-t-il-	Bayramda pek çok oksüz çocuk sevindirtil-dı
F _{geçişsiz} -(I)n-{Dİr}-{Dİr}-II-	kalk-ın-dir-t-il-	Politikacıların sun'i talepleri ile kalkındırtil-mış

Fiilin çatısı, son hali ile, edilgendir.

O, bayramda pek çok oksüz çocuğu sevindirt-ti. ("O" özne, "çocuğu" nesnedir. *Sevinme* fiili başkaları vasıtası ile yaptırılmıştır. Bir başka deyişle, *sevindirme* fiili başkaları vasıtası ile yapılmıştır.)

Bayramda pek çok oksüz çocuk sevindirtil-di. (Sona gelen *-II-* edilgenlik çatı eki, cümlelerin nesnesi olan "çocuk"u sözde özne haline getirmiştir.)

F _{geçişli} -(I)n{Dİr}{Dİr}-{Dİr}-	dola-n-dır-t-tır-	Kızını verene kadar etrafında beni çok dolandırttır-dı
F _{geçişsiz} -(I)n-{Dİr}{Dİr}-{Dİr}-	kalk-ın-dır-t-tır-	Yunanistan'ı hep zorlama ile kalkındırttır-dılar

Yukarıda da değinildiği gibi, üst üste üç tane oldurgan-ettirgen ekinin kullanılması yaygın değildir. Zaten, pek çok yerde iki oldurgan-ettirgen eki üst üste geldiğinde bu fonksiyonu yüklenebilmektedir. Üçüncü oldurgan-ettirgen eki kullanıldığında, daha ziyade bunlardan biri "pekiştirme, kuvvetlendirme" görevini taşımaktadır.

F- (I)ş- {Dİr}-{Dİr}- çatı-

F _{geçişli} -(I)ş{Dİr}{Dİr}-II-	döv-üş-tür-t-ül-	Senaryoda hikayenin erkek kahramanı ile ağanın oğlu dövüştürtül -memeliydi
F _{geçişsiz} -(I)ş-{Dİr}{Dİr}-II-	bak-ış-tır-t-ıl-	Mahzun mahzun bakıştırtıl -mışlar

F _{geçişli} -(I)ş{Dİr}{Dİr}-{Dİr}-	dov-üş-tür-t-tur-	Horozları ancak gelecek hafta sonu dövüştürtür -ebilirmiş
F _{geçişsiz} -(I)ş-{Dİr}{Dİr}-{Dİr}-	gül-uş-tür-t-tür-	Milleti birbirine gülüştürtür -ecek.

F- {Dİr}- {Dİr}-{Dİr}- çatı-

F _{geçişli} -{Dİr}-{Dİr}{Dİr}-II-	yık-tır-t-tır-ıl-	Ruhsatsız binalar belediye tarafından yıkırttırıl -mış.
F _{geçişsiz} -{Dİr}-{Dİr}{Dİr}-II-	kaldır-t-tır-ıl-	Eski eşyalar zorla depoya kaldırttırıl -dı

F _{geçişli} -(Dİr)-(Dİr){Dİr}-{Dİr}-	kullanılmıyor	
F _{geçişsiz} -(Dİr)-(Dİr){Dİr}-{Dİr}-	geç-ir-t-tır-t-	Derslerden nasıl geç-ir-t-tır-t -miş!

Dört tane oldurgan-ettirgen ekinin üst üste gelmesi uygun değildir. Ancak, geçişsiz tabanlar üzerindeki bazı kullanılışlara (kulağa hoş gelmese bile) rastlamak mümkündür. Fakat makbul değildir.

ÜST ÜSTE DÖRT ÇATI EKİNİN KULLANILABİLEN YAPILARI

İlk çatı ekine göre

	geçişli fiillerde	geçişsiz fiillerde
F-(I)n{Dİr}-{Dİr}-çatı-		
F-(I)n-{Dİr}-{Dİr}-II-	<i>sev-in-dir-t-ıl-</i>	<i>kalk-ın-dir-t-ıl</i>
F-(I)n-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-	<i>sev-in-dir-t-tir-</i>	<i>kalk-ın-dir-t-tir-</i>
F-(I)ş{Dİr}-{Dİr}-çatı-		
F-(I)ş-{Dİr}-{Dİr}-II-	<i>döv-üş-tür-t-ül-</i>	<i>bak-ış-tır-t-ıl-</i>
F-(I)ş-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-	<i>döv-üş-tür-t-tur-</i>	<i>gül-uş-tür-t-tur-</i>
F-{Dİr}{Dİr}-{Dİr}-çatı-		
F-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-II-	<i>yık-tır-t-tır-ıl-</i>	<i>kal-dir-t-tır-ıl-</i>
F-{Dİr}-{Dİr}{Dİr}-{Dİr}-	.....	<i>geç-u-t-tır-t-</i>

Sondaki çatı ekine göre

	geçişli fiillerde	geçişsiz fiillerde
F-çatı-çatı-çatı-II- F- (I)n-{Dİr}-{Dİr}-II- F-(I)ş-{Dİr}-{Dİr}-II- F-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-II-	<i>sev-in-dir-t-ül-</i> <i>döv-üş-tür-t-ül-</i> <i>yık-tır-t-tır-ül-</i>	<i>kalk-ın-du-t-ül-</i> <i>bak-ış-tır-t-ül-</i> <i>kal-dir-t-tır-ül-</i>
F-çatı-çatı-çatı-{Dİr}- F- (I)n-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}- F-(I)ş-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}- F-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-	<i>sev-in-dir-t-tir-</i> <i>döv-üş-tür-t-tür-</i>	<i>kalk-ın-dir-t-tir-</i> <i>göl-üş-tür-t-tür-</i> <i>geç-t-tir-t-</i>

d. BEŞ ÇATI ÜST ÜSTE

Üst üste beş çatı kullanıldığında, son ek hiç bir zaman geçişli-ettirgen olmaz.

F- (I)n-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}- çatı-

F _{geçişli} -(I)n{Dİr}{Dİr}{Dİr}-II-	salla-n-dir-t-tır-ül-	Eskiden şakiler millete ibret olsun diye şehir meydanında sallandırttırıl-ırmış
F _{geçişsiz} -(I)n{Dİr}{Dİr}{Dİr}-II-	kalk-ın-dir-t-tır-ül-	Ülke zorla kalkındırttırıl-mış

F _{geçişli} -(I)n{Dİr}{Dİr}{Dİr}{Dİr}-	kullanılmıyor	
F _{geçişsiz} -(I)n{Dİr}{Dİr}{Dİr}{Dİr}-	kullanılmıyor	

Herhangi bir çatıdan sonra, üst üste dört tane oldurgan-ettirgen çatı eki kullanılmamaktadır.

F- (I)ş-{Dİr}- {Dİr}-{Dİr}- çatı-

F _{geçişli} (I)ş{Dİr}{Dİr}{Dİr}-II-	döv-üş-dur-t-tur-ül-	Senaryoda hikayenin erkek kahramanı ile ağanın oğlu dövüştürttürül-memeliydi
F _{geçişsiz} (I)ş{Dİr}{Dİr}{Dİr}-II-	bak-ış-tır-t-tır-ül-	Zorla bakıştırttırıl-dı

F _{geçişli} -(I)ş{Dİr}{Dİr}{Dİr}{Dİr}-	kullanılmıyor	
F _{geçişsiz} (I)ş{Dİr}{Dİr}{Dİr}{Dİr}-	kullanılmıyor	

Herhangi bir çatıdan sonra, üst üste dört tane oldurgan-ettirgen çatı eki kullanılmamaktadır.

F- {Dİr}-{Dİr}- {Dİr}-{Dİr}- çatı-

F _{geçişli} {Dİr}{Dİr}{Dİr}{Dİr}-İl-	kullanılmıyor	
F _{geçişsiz} {Dİr}{Dİr}{Dİr}{Dİr}-İl-	kaç-ır-t-tır-t-ıl-	Bizim tarafımızdan mı kaçırttırtıl-mış !

Sadece geçişsiz bazı yapılar üzerinde kullanılabilceği görülür. Yine de makbul şekil bu değildir.

F _{geçişli} {Dİr}{Dİr}{Dİr}{Dİr}-{Dİr}-	kullanılmıyor	
F _{geçişsiz} {Dİr}{Dİr}{Dİr}{Dİr}-{Dİr}-	kullanılmıyor	

Oldurgan-ettirgen ekinin üst üste beş kez kullanılması mümkün değildir.

ÜST ÜSTE BEŞ ÇATI EKİNİN KULLANILABİLEN YAPILARI

İlk çatı ekine göre

	geçişli fiillerde	geçişsiz fiillerde
F-(I)n{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-çatı- F-(I)n-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-İl- F-(I)n-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-	<i>salla-n-dır-t-tır-ıl-</i>	<i>kalk-ın-dır-t-tır-ıl-</i> .....
F-(I)ş{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-çatı- F-(I)ş-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-İl- F-(I)ş-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-	<i>döv-üş-tür-t-tür-ül-</i>	<i>bak-ış-tır-t-tır-ıl-</i> .....
F-{Dİr}{Dİr}{Dİr}{Dİr}-çatı- F-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-İl- F-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-	....	<i>kaç-ır-t-tır-t-ıl-</i> .....

Sondaki çatı ekine göre

	geçişli fiillerde	geçişsiz fiillerde
F-çatı-çatı-çatı-çatı-İl- F-(I)n-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-İl- F-(I)ş-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-İl- F-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-İl-	<i>salla-n-dır-t-tır-ıl-</i> <i>döv-üş-tür-t-tür-ül-</i>	<i>kalk-ın-dır-t-tır-ıl-</i> <i>bak-ış-tır-t-tır-ıl-</i> <i>kaç-ır-t-tır-t-ıl-</i>
F-çatı-çatı-çatı-çatı-{Dİr}- F-(I)n-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}- F-(I)ş-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}- F-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-{Dİr}-	....	....

ÇATI EKLERİNİN ÜST ÜSTE KULLANILABİLMELERİ KONUSUNDA SONUÇ

1. Çatıların üst üste kullanılması halinde, türemiş fiilin çatısı olarak sondaki şekil esas alınmalıdır. Yani, **sev-in-dir-t-il-** örneğinde, fiilin çatısı “edilgen”dir.

2. Dönüştülük eki -(I)n-, fiil kök ve tabanlarına sadece ilk çatı eki olarak eklenebilir. Çatı eki ile genişlemiş bir fiilin üzerine -(I)n- gelmez.

3. İştaşlık eki -(I)ş-, fiil kök ve tabanlarına sadece ilk çatı eki olarak eklenebilir. Çatı eki ile genişlemiş bir fiilin üzerine -(I)ş- gelmez.

4. Edilgenlik eki -Il-, fiil kök ve tabanlarına sadece son çatı eki olarak gelebilir. -Il- ekinin üzerine başka hiç bir çatı eki gelmez.

5. Ettirgen-oldurgan eki -{Dir}-, edilgen eki -Il- hariç, bütün çatı eklerinden sonra gelebilir. Fakat bu ekten sonra sadece -Il- kullanılabilir.

6. Bir fiilde, sıralaması nasıl olursa olsun, dönüştülük eki -(I)n- ile işteşlik eki -(I)ş- birlikte bulunamaz.

7. Aynı çatı ekinin üst üste gelebildiği durumlar şunlardır:

a. Oldurgan-ettirgen eki -{Dir}- üst üste gelebilir. İki kere gelmesi yaygındır. Üç kere üst üste geldiğinde, genellikle iki kere gelmesi ile aynı anlamı taşır, pekiştirme ve kuvvetlendirme yapar. Dört kere üst üste gelebilmesi oldukça seyrekdir. Bu tür dörtlü örnekler de sadece geçişsiz fiiller üzerinde görülebilir.

b. Ünlü veya l ünsüzü ile biten fiillere eklenen edilgen-meçhul çatı eki -(I)n- ile, normal edilgen-meçhul eki -Il- da üst üste kullanılabilir:

Derse başla-n-ıl-di. Yemek ye-n--il-di. Bundan sonra böyle bil-in-il-meli.

Bu tür yapılar, dönüşlü eki üzerine gelen -Il- edilgen-meçhul çatı şekillerinden ayrıdır:

Çok sev-in-il-miş.

Çünkü, *sev-in-il-miş* örneğinde geçişli fiile gelen -(I)n-ıl- yapısında, fiil önce dönüşlü çatı eki almış ve geçişsiz hale gelmiştir. Geçişsiz hale gelen tabana -Il- eki getirilince yapı edilgen değil, meçhul çatıyı göstermiştir. Oysa, *ye-n-il-di* örneğinde, yine geçişli fiile gelen -(I)n-Il yapısı, neticede meçhul değil, edilgen çatı meydana getirmiştir. Yani, -(I)n- eki dönüştülük değil edilgenlik fonksiyonunda kullanılmış, ikinci ek olarak gelen -Il- da pekiştirme görevi üstlenmiştir.

II. ÇATI EKLERİ ÜZERİNDE FİLDEN İSİM YAPAN EKLERİN KULLANILIŞI

Bu bölümde, fiilden isim yapan ekler, sırasıyla;

- a. geçişsiz fiillerde
- b. geçişli fiillerde
- c. dönüşlü çatı üzerinde
- d. edilgen çatı üzerinde
- e. ettirgen çatı üzerinde
- f. işteş çatı üzerinde
- g. oldurgan çatı üzerinde

kullanılışlarına göre tasnif edilmişlerdir. Bölümün sonunda ise yapım eklerinin üzerlerine gelebildikleri çatı şekilleri bir tablo halinde özetlenmiştir (Örnek kelimeler için *Kamus-ı Türkî* esas alınmıştır).

- (y)A	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde	kal-a, sap-a, var-a gel-e, ar-a, di-ye, eğ-e, geç-e, öt-c.say-a, tük-a bas-a, tut-a, ur-a, ver-e, yen-e
- (y)AcAK	işteş çatı üzerinde geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde dönüşlü çatı üzerinde edilgen çatı üzerinde	ortaklaş-a gel-ecek, gül-ecek, ol-acak al-acak, ver-ecek, ye-yecek burün-(e)cek, geçin-ecek acın-acak, asıl-acak
-AĞAn	geçişsiz fiillerde	goç-eğ-en, kay-ağ-an, kus-eğ-en, ol-ağ-an, yat-ağ-an
-alak	geçişsiz fiillerde	yat-alak
-alık	geçişsiz fiillerde	çok-elik
-altı	geçişli fiillerde	koş-altı
-am	geçişli fiillerde edilgen çatı üzerinde	tut-am sık(t)l-am
-AmAK	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde	bas-amak, kaç-amak tut-amak
- (y)An	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde oldurgan çatı üzerinde	bas-an, çağla-yan, çap-an, dur-an, er-en, gel-cn, gid-en, kay-an, ol-an, sark-an ağaçkes-en, boğ-an, boz-an, böğürdel-en, çal-an, geç-en, kak-an, kap-an, kılkıran, kır-an, kov-an, aldat-an, bağırt-an, karıştır-an, kurut-an, uzat-an
-AnAK	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde	değ-enek duy-(a)nak, gör-enek
-arak	geçişli fiillerde	tut-arak
-arca	geçişsiz fiillerde	kok-arca

-arı	geçişsiz fiillerde	: uç-arı
-arık	geçişli fiillerde	: tut-arık
-cA	geçişli fiillerde	: düşün-ce
-ceme	donüşlü çatı üzerinde	: sürun-ceme
-cIK	geçişli fiillerde	: em-cik, ur-çuk
-cIn	geçişli fiillerde	: kır-cın, ör-cin
-(I)ç	geçişsiz fiillerde	: domal-ıç
	geçişli fiillerde	: çek-iç, düğ-uç, eğ-iç, tıka-ç, yama-ç
-dI	geçişsiz fiillerde	: türe-di, uza-dı
	geçişli fiillerde	: beğen-di, düğ-du, ye-di
	donüşlü çatı üzerinde	: bayıl-dı
	edilgen çatı üzerinde	: sın-dı
-dIK	geçişsiz fiillerde	: olma-dık, onma-dık
	geçişli fiillerde	: bıl-dik, bilme-dik, bul-duk, de-dik
	edilgen çatı üzerinde	: bilinme-dik
-ebe	geçişsiz fiillerde	: göç-ebe
-esi	geçişli fiillerde	: ver-esi
-et	geçişsiz fiillerde	: öl-et
-GA	geçişsiz fiillerde	: dal-ga
	geçişli fiillerde	: süpür-ge
	edilgen çatı üzerinde	: oyul-ga
-GAç	geçişsiz fiillerde	: yüz-geç
	geçişli fiillerde	: kıs-kaç, süz-geç, üz-geç
	donüşlü çatı üzerinde	: dayan-gaç, utan-gaç, yasdan-gaç
-GAN	geçişsiz fiillerde	: ılış-kan, çalış-kan, er-gen, eri-gen, sırt-kan, solu-gan, sorut-kan, şırla-gan
	geçişli fiillerde	: ısır-gan, kes-gen, unut-kan, yulü-gen
	donüşlü çatı üzerinde	: ılın-gan, sokul-gan, utan-gan
	işteş çatı üzerinde	: didiş-ken, yapış-kan
-GI	geçişsiz fiillerde	: kay-gı, uy(u)-ku, yan-kı, yat-kı
	geçişli fiillerde	: aç-kı, as-kı, at-kı, bas-kı, bıç-kı, bil-gi, bur-gu, çal-gı, çız-gı, çöz-gü, duy-gu, ger-gı, or-gü, iç-ki, kes-gi, kur-gu, or-gu, sar-gı, say-gı, ser-gı, sev-gı, sez-gı, sil-gı, sür-gü, süz-gu, ver-gı, yay-gı
	-(I)N-{DIr}- üzerinde	: sındır-gı
-GIç	geçişsiz fiillerde	: dal-gıç, patlan-gıç
	geçişli fiillerde	: bil-giç, ül-güç (<yulu-güç)
	edilgen çatı üzerinde	: atlan-gıç, başlan-gıç,
-GIn	geçişsiz fiillerde	: ar-gın, aygın bay-gın, az-gın, bat-kın, coş-kun, çap-kın, dal-gın, dol-gün, duı-gun, düş-kün, er-gın, gır-gin, kaç-kın, kız-gın, küs-gün, ol-gun, öl-gün, piş-kın, sap-gın, sın-gın, şaş-kın, şiş-kın, taş-kın, uy-gun, yan-gın, yat-kın
	geçişli fiillerde	: aş-kın, bas-kın, boz-gun, çöz-gun, düz-gün, geçkın, gez-gın, kes-gın, kır-gın, sal-gın, seç-kın, ser-gın, soy-gun, sür-gun, tut-kun, uz-gun, vur-gun, yık-kın, yor-gun

- gış	geçişsiz fiillerde	· dal-gış
-(y)I	geçişsiz fiillerde	doğ-u, dol-u,dur-u, iv-i,kok-u,kon-u,kork-u, kus-u, ol-u, pış-ı, şaş-ı, yat-ı
	geçişli fiillerde	· çat-ı,çek-i, çiz-i,dız-i, doğ-u, kırk-ı, koş-u, ölç-u, ör-u, ort-u, saç-ı, sanc-ı, sat-ı, sık-ı, silk-ı, tart-ı, tut-u, um-u, yak-ı, yap-ı, yar-ı, yaz-ı
	dönüştü çatı üzerinde	bulan-ı, dolan-ı
	edilgen çatı üzerinde	· asıl-ı, basıl-ı, bukul-ü, dikil-ı,dizil-ı, ekil-ı, ortul-u, orul-u, sarıl-ı,sayıl-ı,tartıl-ı, yazıl-ı, yığıl-ı
ettirgen çatı üzerinde	işteş çatı üzerinde	· çektir-ı
	oldurgan çatı üzerinde	komşu (<konuş-u)
	oldurgan çatı üzerinde	aşır-ı, götür-u
-(y)IcI	geçişsiz fiillerde	ak-ıcı, bak-ıcı,başla-yıcı, bin-ıcı, gid-ici, gül- ucu, sıçra-yıcı, uç-ucu,yıldıra-yıcı
	geçişli fiillerde	: aç-ıcı, al-ıcı, ara-yıcı, as-ıcı, at-ıcı, besle-yıcı,bıç-ıcı, buda-yıcı,dik-ıcı,dürt-ücü, geç-ici, gez-ıcı, göm-ücu, gor-ucu, kap-ıcı, kapla-yıcı, kaz-ıcı, kes-ıcı, oku-yucu, öğ- ucu, ör-ücu, sakla-yıcı,sat-ıcı, say-ıcı, seç-ici, sev-ıcı, sil-ıcı, soy-ucu, tad-ıcı, tart-ıcı, temizle-yıcı, yak-ıcı, yala-yıcı, yap-ıcı, yat-ıcı, ye-yici, yırt-ıcı, yut-ucu
	dönüştü çatı üzerinde	· dilenci (<dilen-ıcı), tapın-ıcı
işteş çatı üzerinde	oldurgan çatı üzerinde	· ülüş--ücü
	oldurgan çatı üzerinde	aksırt-ıcı, aldat-ıcı, barıştı-ıcı, bulandır-ıcı, incit-ıcı,kandır-ıcı,öldür-ücü,usandır-ıcı, uyut-ucu
	oldurgan çatı üzerinde	aksırt-ıcı, aldat-ıcı, barıştı-ıcı, bulandır-ıcı, incit-ıcı,kandır-ıcı,öldür-ücü,usandır-ıcı, uyut-ucu
-(y)IK	geçişsiz fiillerde	· art-ık, bat-ık, bit-ik, çağla-yık, çık-ık, çök-ük, dol-uk, don-uk, doy-uk, düş-ük, fişkı-ık, kaç-ık, göy-ük, kalk-ık, kal-ık, kay-ık, kon-uk, kop-uk, pış-ık, saık-ık, sol-uk, son-ük, üfür-ük, yan-ık, yat-ık
	geçişli fiillerde	aç-ık, boğ-uk, boz-uk, böl-ük, çöz-ük, del-ık, em-ık, kat-ık, kav(u)r-uk, kaz-ık, kır-ık, kıs-ık, kıy-ık,oy-uk, sar-ık,sok-ük, tut-uk, yar-ık, yen-ık,
	dönüştü çatı üzerinde	: bulan-ık
	işteş çatı üzerinde	· bozuş-uk, bulaş-ık, çarpış-ık, dolaş-ık, iliş-ık, yapış-ık
oldurgan çatı üzerinde	geçişsiz fiillerde	: tutuştur-uk
	geçişli fiillerde	: bit-iş, çık-ış, düş-üş, gel-iş, gid-iş, gir-iş, in-iş, yuru-yüş
	geçişli fiillerde	: al-ış, anla-yış, at-ış, azarla-yış, bağışla-yış, bekle-yış, bul-uş, dik-iş,
dönüştü çatı üzerinde	edilgen çatı üzerinde	· görün-üş, tapın-ış, yanıl-ış,
	edilgen çatı üzerinde	: avlan-ış, yaradıl-ış, yazıl-ış
	ettirgen çatı üzerinde	· anlat-ış, bildir-ış
- ız	geçişli fiillerde	: tok-ız
-(A)K	geçişsiz fiillerde	: bat-ak, bin-ek, buna-k, büyü-k, çatla-k, çürü-k, don-ek, dur-ak, esne-k, gevşe-k, kaç-ak, kayna-k, kon-ak, kork-ak, oyna-k, parla-k, patla-k, soğu-k, susa-k, titre-k,tüne-k, uza-k, ürk-ek, yat-ak
	geçişli fiillerde	· at-ak, beze-k, bıç-ak, boğ-ak, buda-k, çek-ek, daya-k, dilek, döse-k, dud-ak, ele-k, gör-ek, koru-k, kure-k, ölç-ek, or-ek, saç-ak, sars-ak, solu-k, sür-ek, tanı-k, tara-k, yum-ak, yülü-k,

-(I)kII	geçişsiz fiillerde	: acı-klı
	geçişli fiillerde	: emzikli (<emiz-ıklı), kullan-ıklı
-(I)m	geçişsiz fiillerde	: bak-ım, çık-ım, doy-um, dön-üm, er-ım, geç-im, gul-um,öl-üm, piş-im, yat-ım, yel- im
	geçişli fiillerde	:al-ım, ad-ım, at-ım, biç-im, boğ-um, boz-um, buk-um, de-yim, dik-ım,dıl-im, doğra- m, dola-m, dök-um, duy-um, duğ-üm, gor-üm, iç-im, gıy-ım, kes-ım, kır-ım, kıs-ım, koy-um, kur-um, oy-um, ölç-um, sar-ım, seç-im, suvat-ım, sur-um, ula-m, tad-ım, tut-um, ver-im, yar-ım, yık-ım, yud-um
-mA	edilgen çatı üzerinde	: buklüm (<bukul-um), oylum (<oyul-um)
	geçişsiz fiillerde	: ağar-ma, ak-ma, brik-me, büyü-me, çık-ma, doğ-ma, dol-ma,dön-me, düş-me, geç-me, gel-me, gır-me, kal-ma, kus-me
	geçişli fiillerde	: aç-ma, as-ma,aş-ma, besle-me, biç-me, boya-ma, boz-ma, bol-me,buk-me, çek-me, çiz-me, çöz-me, dik-me, dok-me, düğ-me, em-me, cz-me, göm-me, işle-me, kat-ma, kaz-ma, kes-me, kırk-ma, kıy-ma, oy-ma, ör-me, saç-ma, sar-ma, seç-me, sıl-me, silk-me, suz-me, tak-ma, tat-ma, tuzla-ma, um-ma, yap-ma- yar-ma, yaz-ma
	dönüşlü çatı üzerinde	: donan-ma, sızlan-ma, taşın-ma
	edilgen çatı üzerinde	: asıl-ma, kırıl-ma
	ettirgen çatı üzerinde	: bandır-ma, çektir-me, çıkart-ma, kestir-me, yedir-me
	işteş çatı üzerinde	: çarpış-ma, çekiş-me, görüş-me, kesiş-me, yapış-ma
	oldurgan çatı üzerinde	: benzet-me, dondur-ma, kabart-ma, kaçır-ma, kızart-ma, oturt-ma, uydur-ma,
-mAca	geçişli fiillerde	:at-maca, bıl-mece, boğ-maca, çek-mece, gor-mece, kap-maca, kes-mece, seç-mece
-maç(<-mA aş)	geçişli fiillerde	: bula-maç (< bulama aş ?), kavur-maç (kavur-ma aş ?), oğ-maç (oğ-ma aş ?)
-maç(<-mAca?)	geçişli fiillerde	: yırt-maç
	dönüşlü çatı üzerinde	: atlambaç (< atlan-maç < atlan-maca ?), saklanbaç (< saklan-maç < saklan-maca ?)
-mAK	oldurgan çatı üzerinde	: yanıt-maç
	geçişsiz fiillerde	: hayda-mak
	geçişli fiillerde	: boğ-mak, çak-mak, ye-mek
-mal	geçişli fiillerde	: sağ-mal
-mAn	geçişsiz fiillerde	: az-man, şış-man, talaş-man
	geçişli fiillerde	: değır-men, sok-man
-mantı	geçişli fiillerde	: soy-mantı
-mAz	geçişsiz fiillerde	: doy-maz, gül-mez, ol-maz, on-maz, öl-mez, sin-mez, yara-maz
	geçişli fiillerde	: aç-maz, bıl-mez, duy-maz, gor-mez
	dönüşlü çatı üzerinde	: görün-mez, tuken-mez, yanıl-maz
	edilgen çatı üzerinde	: çekıl-mez, geçıl-mez
-mi	geçişli fiillerde	: değır-mı
-mIK	geçişli fiillerde	: boğ-muk, çığne-mık, kes-mık, kıy-mık

-miş	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde edilgen çatı üzerinde	ağla-mış, dol-muş, don-muş, kork-muş, ol-muş, ol-muş . sav-mış . satıl-mış, yonulma-mış
-mısık	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde	: ağla-mısık kına-mısık
-mur	geçişsiz fiillerde	: yağ-mur
-(I)n	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde	ak-ın, çak-ın, gel-ın, ış-ın, tut-um, uza-n beze-n, boğ-un, duğ-ün, ek-ın, sat-ın, yığ-ın
-(I)nç	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde	: gül-ünç, kork-unç . ödünç (<ode-nç), sev-ınç
-(I)ntı	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde	: ak-ıntı, bıç-ıntı, birik-ıntı, çık-ıntı, çok-untu, es-ıntı, gü- inti, kal-ıntı, siz-ıntı, uyu-ntu, urk-untu as-ıntı, boğ-untu, boz-untu, böl-untu, buda-ntı, buk-untu, çalka-ntı, dok-untu, ez-ıntı, gez-ıntı, giy-ıntı, kes-ıntı, kır- ıntı, kırk-ıntı, kır-ıntı, saç-ıntı, sars-ıntı, sık-ıntı, sııl-ıntı, soy-untu, sök-untu, tara-ntı, yık-ıntı
-p	geçişli fiillerde	al-p, dola-p
-(V)r	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde dönüşlü çatı üzerinde edilgen çatı üzerinde	ak-ar, çağla-r, çık-ar, değ-er, geç-er, gel-ır, goç-er, gul-cı, kay-ar, ol-ur, uç-ar, uyu-r, yet-er . aç-ar, bil-ır, gez-er, kes-er, oku-r, tut-ar görün-ür . çekil-ır, sayıl-ır, sevil-ır, yen-ir
-rak	geçişsiz fiillerde	kay-rak
-sal	geçişsiz fiillerde	uy-sal
-sı	geçişsiz fiillerde	. tut-su, yat-sı
-ş	geçişli fiillerde	bağda-ş, dola-ş, gure-ş, oyna-ş, ula-ş
-(I)t	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde	. duş-ut, kork-ut, kuru-t . ayır-t, geç-it
-tı	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde edilgen çatı üzerinde	ak-tı, bas-tı kıs-tı . buyrul-tu
-ul	geçişsiz fiillerde	. çap-ul, çok-ul
-van	geçişli fiillerde	. yay-van
-(a)z	geçişsiz fiillerde geçişli fiillerde	yan-az boğ-az, hayla-z

ÇATI EKLERİ ÜZERİNDE YAPIM EKLERİNİN KULLANILIŞI

geçişsiz	geçişli	donüşlü	edilgen	ettirgen	ışteş	oldurgan	-(l)n-{Dlr}-	-(l)ş-{Dlr}-
-(y)A	-(y)A	...	.	..	-(y)A			
-(y)AcAK	-(y)AcAK	-(y)AcAK	-(y)AcAK	.	..			.
-AğAn	...	...	..	...	.	.		..
-alak	....		....	..	...		..	
-alık	...	..				.		
.	-altı	..	.		..			
...	-am		-am	.	.	...	..	.
-amak	-amak	...	..	.				
-(y)An	-(y)An		...			-(y)An	..	
-AnAK	-AnAK	.	.....	.		..	..	.
-arak	.	.	.	.	.	.		
-arca	..	..	..	...	..	.		
-arı		.	..	.	..			
-arı		..	..					
..	-arık	.	.	..	...	.		.
-cA	-cA		.	.	.			
-can	..		.	.	.		..	
..	..	-ceme	.	..	...	..	...	.
..	-cIK	..	....	...		..	..	
..	-cın	.	..	..	..		..	
-(l)ç	-(l)ç	..	..	..	..			.
-dl	-dl	-dl	-dl		.	..	..	
-dlK	-dlK	..	-dlK	.	..	...	...	
-ebe	..	..	.....	...	..			.
..	-esı	..	.....	...	..	..	..	
-et	.	..	..	.	...	.	...	.
-GA	-GA	..	-GA		.	...	..	.
-GAç	-GAç	-GAç	..				..	.
-GAn	-GAn	-GAn	..	..	.	..	..	
-Gl	-Gl	....	..		.		-Gl	.
-Glç	-Glç		-Glç	...	..	.		
-GIn	-GIn	..	..	...	....	...	..	
-gış	..	..	...	..	...	...	..	
-(y)l	-(y)l	-(y)l ?	-(y)l	-(y)l	-(y)l ?	-(y)l	..	...
-(y)lcl	-(y)lcl	-(y)lcl	....	..	-(y)lcl	.	-(y)lcl	..
-(y)lK	-(y)lK	-(y)lK		...	-(y)lK	-(y)lK		-(y)lK

-(y)Iş	-(y)Iş	-(y)Iş	-(y)Iş	-(y)Iş	.	.	.
	-iz	.	.	.	.	.	.
-(A)K	-(A)K	.	.	.	.	.	.
-IKII	-IKII	.	.	.	.	.	.
-(I)m	-(I)m		-(I)m	..	.	.	.
-mA	-mA	-mA	-mA	-mA	-mA	-mA	.
..	-mAcA	.	.	..	.	.	.
.	-mAç<- mA aş	..	..	.	.	.	.
.	-mAç<- mA cA	-mAç<- mA cA	.	.	.	-mAç<- mA cA	.
-mAK	-mAK	.	.	..	.	.	..
	-mal	..	.	.	.	.	.
-mAn	-mAn	.	.	.	.	.	.
	-mantı	..	.	.	.	.	.
-mAz	-mAz	-mAz	-mAz	.	.	.	.
	-mi	.	.	.	.	.	.
.	-mIK	.	.	.	.	.	.
-mIş	-mIş	..	-mIş	..	.	.	.
-msık	-msık	.	..	.	.	.	.
-mur		.	.	..	.	.	.
-(I)n	-(I)n	.	.	..	.	.	.
-(I)nç	-(I)nç	.	.	.	.	.	.
-(I)ntl	-(I)ntl	.	.	.	.	.	.
.	-p	.	.	..	.	.	.
-(V)r	-(V)r	-(V)r	-(V)r	.	.	.	.
-rAK	..	.	.	..	.	.	.
-sal		.	.	..	.	.	..
-st		..	.	.	.	.	..
..	-ş	.	.	..	.	.	.
-(I)t	-(I)t	.	.	..	.	.	.
-tl	-tl	.	-tl	.	.	.	.
-Ul	.	.	.	.	.	.	.
	-van	.	.	.	.	.	.
-az	-az	..	..	.	.	.	.
51	52	13	14	3	5	2	1

NOT: Bu bölümdeki amacımız, hangi çatı ekleri üzerine hangi yapım eklerinin gelebileceğini tesbit etmektir. Fiilden isim yapan ekleri ve bunların fonksiyonlarını incelemek gayesi güdülmemiştir. Yukarıdaki tabloya bakılarak herhangi bir yapım ekini, üstüne gelebileceği bir çatıya ekleyerek rastgele bir isim türetilmesi yanlış sonuçlar doğurabilir. Çünkü, yapım

eklerinin hangi çatı üzerinde ne tür bir isim, sıfat veya zarf yaptığı bu çalışmada dikkate alınmamıştır Selma Gülsevin ile fiilden isim yapan ekleri incelediğimiz başka bir çalışmada, hangi yapım ekinin hangi çatı üzerinde ne tür isimler (isim, sıfat veya zarf) yapabildiği hususunda ayrıntılı olarak durmaya çalışmıştık¹⁸.

ÇATI EKLERİNİN ÜSTÜNDE FİLDEN İSİM YAPAN EKLERİN KULLANILIŞLARI KONUSUNDA SONUÇ

Tablodan da görülebileceği gibi, geçişli ve geçişsiz tabanlara fiilden isim yapan ekler sıklıkla gelebilmesine rağmen, çatı eki almış fiillere gelebilen yapım ekleri son derece azdır. Dönüştürücü, edilgen, ettirgen, işteş ve oldurgan çatıya gelebilen az sayıdaki ek de, genellikle fiilimsilerdir (master, sıfat-fiil, zarf-fiil):

masterlar	sıfat-fiiller	zarf-fiiller
-(y)Iş	-(y)AcAK	-(y)A
-mA	-(y)An	-(y)I
-mAK	-dl	
-mAcA(<-mA aş~-mAcA)	-dlK	
	-GAn	
	-(y)Icl (?)	
	-mAz	
	-mIş	
	-(V)r	
	-tl	

Fiilimsi dışındaki ekler ise, bir veya birkaç örnekte görülmektedir:

- altı : (tek örnek) koş-altı
- am : (tek örnek) sıklam (<sıklı-am)
- ceme : (tek örnek) sürün-ceme
- GA : (tek örnek) oyul-ga
- GAç : (birkaç örnek) dayan-gaç, utan-gaç, yasdan-gaç
- GI : (tek örnek) sındır-gı
- GIç : (birkaç örnek) atlan-gıç, başlan-gıç
- (y)IK : (birkaç örnek) bulan-ık; bozuş-uk, bulaş-ık, dolaş-ık, tutuştur-uk
- (I)m : (birkaç örnek) бүklüm (< бүkül-üm), oylum (< oyul-um)

Görüldüğü gibi, çatı eklerinin üzerine fiilden isim yapan eklerin gelebilmesi de son derece sınırlıdır. *Türkçede yapım ekleri, geçişli veya geçişsiz tabanlara gelebilme, çatı eki almış fiiller üzerinde ise nâdire kullanılmaktadır.*

¹⁸ G. Gülsevin, S. Gülsevin, (*Kamus-ı Türki'ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları I. Fiilden İsim Yapan Ekler*, Malatya 1993, 125 s.